

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.8.2.3>

KLASYCZNE I NOWATORSKIE TRENDY W GATUNKU PORTRETOWYM W TWÓRCZOŚCI NAUCZYCIELI KATEDRY RYSUNKU NA POCZĄTKU XXI WIEKU

Andrii Nikitin

*starszy wykładowca Katedry Rysunku
Narodowej Akademii Sztuk Pięknych i Architektury (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0003-4932-4842
nikarts73@gmail.com*

Adnotacja. W artykule omówiono klasyczne i nowatorskie trendy w gatunku portretowym na początku XXI w. na przykładzie twórczości nauczycieli Katedry Rysunku Narodowej Akademii Sztuk Pięknych i Architektury. Dokonano analizy prac nauczycieli, w szczególności gatunku portretowego, a mianowicie profesorów V. Bystryakova, V. Nikitina, docenta V. Svnariova, starszych wykładowców T. Honcharenki, A. Haidara i ich wkład w rozwój ukraińskiej sztuki. Metodologia badania opiera się na połączeniu metod naukowych, z których głównymi są ikonologiczne, ikonograficzne, porównawczo-historyczne, kulturowo-historyczne i historyczno-biograficzne, co przyczyniło się do zintegrowanego badania gatunku portretowego w twórczości artystów Katedry Rysunku. Na podstawie badań autor zauważył umiejętne wykorzystanie osiągnięć i doświadczeń poprzednich pokoleń, syntezę i zastosowanie najnowszych pomysłów i innowacyjnych podejść w rozwiązywaniu niektórych problemów twórczych.

Słowa kluczowe: psychologia portretu, idee formacyjne, styl.

CLASSICAL AND INNOVATIVE TENDENCY IN THE PORTRAIT GENRE IN THE CREATIVITY OF TEACHERS OF THE DEPARTMENT OF DRAWING AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Andrii Nikitin

*Senior Lecturer at the Department of Drawing
National Academy of Fine Arts and Architecture (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-4932-4842
nikarts73@gmail.com*

Abstract. The article considers the classic and innovative tendency in the portrait genre at the beginning of the XXI century. on the example of the work of teachers of the Department of Drawing NAOMA. There was analyzed by creative work of teachers, in particular portrait genre, and their contribution to the development of Ukrainian fine arts namely by professors V. Bystryakov, V. Nikitin, associate professor V. Svnaryov, senior teachers T. Goncharenko, A. Gaidar. The research methodology is based on a set of scientific methods, the leading of which are iconological, iconographic, comparative-historical, cultural-historical and historical-biographical, which contributed to a comprehensive study of the portrait genre in the creative work of artists. Based on the research, the author noted the skillful use of the heritage and experience of previous generations, the synthesis and application of the latest ideas and innovative approaches in solving certain creative tasks.

Key words: psychology of portrait, form-making ideas, style.

КЛАСИЧНІ ТА НОВАТОРСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ В ПОРТРЕТНОМУ ЖАНРІ У ТВОРЧОСТІ ВИКЛАДАЧІВ КАФЕДРИ РИСУНКА НА ПОЧАТКУ XXI СТ.

Андрій Нікітін

*старший викладач кафедри рисунка
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-4932-4842
nikarts73@gmail.com*

Анотація. У статті розглянуто класичні та новаторські тенденції в портретному жанрі на початку XXI ст. на прикладі творчості викладачів кафедри рисунка НАОМА. Проаналізовано творчий доробок викладачів, зокрема портретного жанру, а саме професорів В. Бистрякова, В. Нікітіна, доцента В. Свинарєва, старших викладачів Т. Гончаренка, А. Гайдара, та їх внесок у розвиток українського образотворчого мистецтва. Metodologia дослідження ґрунтується на сукупності наукових методів, провідними з яких є іконологічний, іконографічний, порівняльно-історичний, культурно-історичний і історико-біографічний, що сприяло комплексному вивченню портретного жанру у творчому доробку митців кафедри рисунка. На основі дослідження автор зазначив вмиле використання надбань та досвіду попередніх поколінь, синтез і застосування новітніх ідей та новаторських підходів у вирішенні тих чи інших творчих завдань.

Ключові слова: психологія портрета, формотворчі ідеї, стиль.

Постановка проблеми. У творчих колах на початку XXI ст., осередком яких є, зокрема, кафедра рисунка Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури (далі – НАОМА), відбуваються обговорення та розгляд проєктів, виставок, безпосередньою складовою частиною яких є аналіз творчості та мистецьких пошуків викладачів кафедри в царині постмодерністської проблематики, дослідження традицій української культури, що, звертаючись до архаїчних архетипно-символічних коренів, синтезують ідеї в новій площині сприйняття завдань і бачення творчого процесу залежно від своїх індивідуально-стильових та ідейно-естетичних поглядів. Водночас не втрачає актуальності й реалістичне відтворення дійсності з образною інтерпретацією екзистенційних проблем людського буття.

Портрет як самостійний жанр дає художникам безмежні можливості для реалізації творчих задумів, хоча і має певні канонічні принципи і правила.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. О. Авраменко у статті «Зміни парадигми функціонування образотворчого мистецтва 1950–2005 років» зауважила: «Портрет – один з одвічних і, здається, невикорінних, проте за радянської доби особливо скомпроментованих мистецьких жанрів. Та, врешті, «вічність» жанру перемагає і він, незважаючи на архаїчність ідеї, просто існує і навіть відроджується, бо з'явилися приватні замовники» (Авраменко, 2006: 226).

Художник Л. Корж-Радько в статті «Компаративний аналіз портретного живопису в українському мистецтві кінця XIX – початку XX ст.» наголошує на важливості композиційної ідеї для розкриття образу в портретному мистецтві, акцентуючи на об'єднуючій характерності, притаманній усім видатним портретним творам: саме композиція визначає основну ідею портрета, відіграє ключову роль у розкритті образу моделі, закладає умови для створення психологічно-емоційного стану натури. Вдало композиційно вирішені портрети можна сміливо назвати тематичними за глибиною розкриття образу, навіть за відсутності або мінімальності зовнішніх атрибутів, які могли б нести додаткову інформацію про натуру (Корж-Радько, 2013: 130).

Дослідник А. Сімферовська в дисертаційному дослідженні, присвяченому львівським портретам першої половини XX ст., зазначає, що портрет є найбільш антропоцентричним жанром, а його становлення є мистецькою рефлексією на секуляризацію суспільства і культури, а також на зміни у філософських уявленнях про людину як індивідуума, який відіграє в суспільстві важливу роль. Саме тому портрет як мистецький жанр та культурно-історичний документ відображає процеси розвитку європейської культури – від ранньомодерної доби до епохи індустріалізованих суспільств новітнього часу (Сімферовська, 2018).

Формулювання мети статті. Метою роботи є виявлення концептуальних принципів та сучасних шляхів розвитку портретного жанру на прикладі творчих робіт викладачів кафедри рисунка НАОМА на початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Портретний жанр завжди був інформаційним документом, історичною довідкою, що репрезентувала епоху, давав змогу на деякий час зануритися в минуле, відчувати на собі його подих. Художник виступав як вмільний психолог, проникаючи за лаштунки фізичної оболонки, занурюючись у духовний світ своєї моделі, стаючи співучасником її переживань. З поширенням фотографії портрет пережив втрату популярності й відродився знову. Проблема особистості та її духовного життя набуває особливого значення в XX ст. і не втрачає актуальності в XXI ст., адже образотворче мистецтво фіксує не лише мить життя, а й історію людської свідомості, відтворюючи її філософську та духовну перцепцію.

У наш час портретисти продовжують шукати формотворчі ідеї та засоби їх реалізації, спрямовуючи свої погляди й технічні можливості на переосмислення способу передачі головної мети в зображенні портрета. Зберігаючи традиційні здобутки, художники звертаються до формалістичного, а іноді абстрактного і недомовленого стану завершеності роботи, зокрема в портретах. Таким чином, портретний жанр виходить на шлях великих психологічних узагальнень і провокує в уяві образне мислення, яке потребує більшої перцепції і підготовленого погляду на мистецтво.

Творчість викладачів кафедри рисунка НАОМА має важливе значення в розкритті тенденції розвитку українського образотворчого мистецтва XXI ст., зокрема портретного жанру.

Картини професора **Володимира Нікітіна**, заслуженого художника України, пронизані теплотою та безмежною любов'ю до професії. Він був віртуозним рисувальником, а завдяки працездатності, постійній практиці, яка не дозволяла помилятися, його роботам притаманні легкість, неперевантаженість деталями, сміливі авторські пошуки. Друзі називали його «людиною з блокнотом», оскільки він постійно фіксував свої враження. Збереглися чимало начерків, рисунків, зроблених олівцем та кульковою ручкою, своєрідна портретна галерея, головні герої якої – колеги-художники. Його рисунок стає тією областю активних пластичних пошуків, де формується принципово важливі якості загального художнього стилю. Навіть у портретних начерках художник виявляє індивідуальне бачення світу, темперамент, стиль та вправність, професійну підготовку та характер.

Поряд із натурними портретними замальовками, виконаними в реалістичній манері, художник залишив серію дуже цікавих шаржів відомих акторів театру й кіно, де кількома лініями передані характерні риси героїв, їхня акторська особистість, характерні міміка та рухи. У цих роботах відсутня гостра карикатурність образів, навпаки, з доброю посмішкою підкреслено гумористичність типажів.

Майстер у портретному жанрі вміло схоплює головне, істотне, дуже тонко й яскраво розкриває психологію героїв, виявляючи їхні характерні риси. Так, у портретах «Маленька фея», «Інеса», «Портрет товариша» та інших відчувається своєрідний емоційний зв'язок між художником і особистістю. Його портрети стають тематичними за глибиною розкриття образу: використовуючи нечисленні деталі (чарівну паличку, сигару,

диван з подушками) митець тонко й вправно розкриває образи головних героїв у портретах. Художник, проникнувши в духовний світ моделі, відчувши її характер, міг відтворити психологічний тип по пам'яті, навіть без присутності моделі.

В. Нікітін створював у своїх портретах правдиві образи, іноді додаючи стилізації і романтично вивіреними краси, при цьому не втрачаючи дійсно переконливої реалістичності. Для його творчості характерні пошук новітніх підходів і світоглядних ідей, які реалізуються в гармонійно відтворених рисунках і живописних полотнах, поєднання композиційної і форматної якості, вивіреним підхід і повага до деталей. Важливий аспект успіху криється в досконалії техніці рисунка.

У портретах професора **Віктора Бистрякова**, заслуженого художника України, прослідковується шлях від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до практики. Саме таким є діалектичний шлях пізнання істини, пізнання об'єктивної реальності, пропущеної крізь свої душевні переживання. Це не просто наносне враження чи співчуття і переконання, це своєрідний катарсис. Його портретні роботи просочені філософією життя в різних проявах і конструкціях, духовності і безпорадності, виразності й честолюбності. На перетині цих майже не пересічних відчуттів художнику все ж таки вдається знайти балансуєчу точку відліку і сформувані неповторний образний стрій, в якому прослідковується безмежність почуттів і переживань за долю України і її народ. У портретних творах «Син», «Чорнобілянам на згадку», «Чорнобіляни», «Збираючи плоди», «Час нестійкого світла», «Оду життю я знайшов», «Молитва», «Застиглий жах», «Квітневий ранок», «Тривожні новини з Полісся», «Діма», «Евакуація» відсутня будь-яка локалізація за принципом роз'єднання думок відповідно до свого ставлення до долі людей, з якими поєднана смислова траєкторія почуттів і сприйняття цих персоналій у його творчості. Плакатна мова і гострий, замислений сюжет дають свій образний шлях до пізнання і розкриття теми в портретному жанрі через абстрактний смисловий контекст.

У картині «Квітневий ранок» художник зображує себе і свою дружину того квітневого ранку, коли вони почули страшну новину. Їх світ, як і багатьох інших, розділюється на дві частини: до й після; постаті людей відмежовано червоною лінією – шляху назад немає. Погляд дружини спрямований до другої частини картини та сповнений туги, очі художника опущені, зморшка на лобі розповідає про вир тривожних думок, що турбують його. Відтворивши власні переживання, майстер передає тривогу і неспокій цілого народу. Тонкий контраст теплої жовтої і холодного блакитного кольорів посилює психологічну змістовність портрета, його небуденне, насичене емоційне звучання. Драматизм ситуації підкреслюють вкраплення червоного кольору.

Використовуючи лаконічну мову натяків, але водночас дуже потужний і відвертий стильовий плакатний прийом, автор досконало перетворює звичайні й непомітні ситуації на великий філософський, метафоричний світ образів і рухів, кольорових плям і тональних відтінків, рисок і несподіваних геометричних і виразних форм. За своєю суттю це експресіонізм, духовна сповідь у рисунках та живописі. Його творчість висвітлює багатогранну співзвучність, поєднуючи в собі безмежну любов до людей і рідної землі. Тим самим він відкриває цікаві за своїм контекстом і тематикою сюжетно виразні лінії, притаманні його творам. Безперечно, особливу роль у його роботах, портретах зокрема, відіграє колір. Він стає квінтесенцією почуттів і переживань художника, символом, мовою і намаганням донести до глядача головну ідею, меседж прийдешнім поколінням.

За авторською технікою прихована величезна праця, довгий шлях пізнання і входження в професію, своєрідне ставлення до пошуку істини і недосяжної справедливості буття, що відіграла важливу роль у творчому процесі так само, як багаторічний досвід і доля самого автора.

Доцент **Віктор Свилярьов**, заслужений діяч мистецтв України, – безперечно ексцентричний автор, пошуковець власної теми і характеру відображення, технічних прийомів, манери, власної мови в мистецтві. Художник, як дзеркало, відбиває усі соціально-етичні умови сьогодення. Протягом багаторічної творчої діяльності й активного впровадження у світ свого творчого доробку митець трансформує свої погляди від класичного, станкового живопису в експериментальне русло, в якому він знаходить нові обрії і спонукає глядача замислитися над проблематикою відображення особистості. Митець осмислює психологію моделі й завдяки творчій обробці надає образам новітнього контексту. Як неодноразово наголошував В. Свилярьов, як К. Малевич у своєму «Чорному квадраті», виконаному в стилі, започаткованому самим автором – супрематизм, знайшов власний шлях у мистецтві, так і він виводить формулу, перетворює її на знак, шукає філософський принцип і черпає ідеї в геометрії ромба. Цікаво відстежувати трансформаційний перехід з одного стану в інший. Кожна його виставка – це постійна видозміна сприйняття форми і змісту, зовнішніх і внутрішніх впливів на творчість. Різноманітність манери, технічних прийомів і підходів характеризують художника як новатора-пошуковця виразних ідей, тем і творчого, самобутнього таланту. Його Alter ego віддзеркалюється в кожній роботі. У групових композиціях («Кафедра рисунка») виникає відчуття цілісного сприйняття, узагальнення і навіть гротеску. Колорит, атмосфера і загалом продуманість сюжетних ліній у роботах прослідковується в кожній деталі, русі, напрямі. Автор кодує зображення, продукуючи в ньому підтекст неоднозначної загадковості, піднесеності. Його моделями стали майже усі колеги, знайомі. Останніми роками художник зробив понад 100 рисунків-портретів професорів, співробітників та студентів НАОМА, серед яких такі відомі особистості, як скульптор В.А. Чепелик, живописець М.С. Гуйда, графік В.Є. Перевальський, художник-сценограф А.І. Александрович-Дочевський, архітектор Л.В. Прибега, художниця О. Марино, скульптор О.В. Шлапак, промисловець Г.В. Мінченко, режисер Н.М. Гусакова та інші. Він постійно намагається працювати з різними матеріалами: сангіною, вугіллям, олівцем тощо. Запрошує стати демонстраційною моделлю людей, яких він відчув за станом і характером, побачивши в них потенційний, новітній образний підхід.

Творчість старшого викладача **Тараса Гончаренка**, графіка, живописця, багата імпровізаціями на тему архітектурного пейзажу і портретного жанру. На його черговій персональній виставці, що відбулася в листопаді 2021 року на кафедрі рисунка НАОМА, були представлені роботи, виконані в техніці мокрого соусу, м'яких матеріалів, сангіни, вугілля. Представлені картини (портрети доньки, «Портрет брата», «Портрет В. Забашти», «Автопортрет» та ін.) вразили присутніх досконалістю стилістичних прийомів, розкутістю і технічною виразністю, композиційним відчуттям плями і просторового тла в поєднанні з вишуканим оформленням. У самих роботах відчувається легкоплинність, розмитість, але за потужним і тонованим силуетом криється активна за своєю суттю, доволі динамічна і виразна структура образу, який зупиняє на собі увагу й утримує погляд на картині. Відчуття розмиття кордонів, недомовленість, списання контурів на завершення є характерною манерою автора. Його портрети технічно виразні і новаторські, безумовно цікаві за розчерками, лініями, суттю передачі індивідуального характеру портретованого.

Улюбленою моделлю художника є власна донька, представлена на портретах в різному віці, таким чином художник історично документує вікові зміни, що відбулися з найдорожчою людиною: з маленької дівчинки вона перетворилася на молоду жінку. Майстер вправно передав емоційний стан і настрої дівчини: подив, радість, розгубленість, відкритість до пізнання.

Важливою рисою творчості художника є нескінченний мистецький пошук на шляху до самореалізації й удосконалення свого мистецького Я. Впевненість і практичне усвідомлення рухів характеризує авторську кропітку і виразну роботу і тим надихає на фантазійні емоції у світі почуттів, звуків, руху і поезики. Завдяки своїй працездатності автор досягнув високої професійної майстерності в пошуках тієї виразної нарагивної ідеї, якою сповнені його портрети. Це характеризує художника як сучасного і провідного творця й ідейного пошукача виразності в мистецтві.

У творчій особистості старшого викладача **Андрія Гайдара** поєдналася любов до пленерного живопису та тяжіння до створення образів із різноманітним сюжетно-алегоричним підтекстом. З одного боку, художник відтворює дійсність в її об'єктивності, передачі ідеального образу, а з іншого – в його творчості, портретах зокрема, розкривається глибинний світ фантазії, мрій та емоцій.

У портреті «Настя» зображено дівчинку з великими блакитними очима, що дивиться трохи злякано вперед. У картині художник акумулює пленерні досягнення, досягає звучності колористичних рішень. Пейзаж та колір синтезують задум автора: вони передають психологічний стан дівчинки, що з цікавістю та обережністю дивиться на світ, та тривогу батька про майбутнє своєї дитини. Картина сповнена змістовним підтекстом: рожеві квіти – дівоча ніжність, зелень – юність героїні, напруга неба – тривоги батьків за доньку. Так, звертаючись до метафоричного виразу, художник створює загадковий та чарівний образ, застосовуючи не тільки конструктивні рисункові прийоми, але й гармонізований колористичний лад живописного середовища. Він передає не лише індивідуальні особливості моделі, а й взаємозв'язок її із зовнішнім середовищем, її сприйняття світу.

Інший портрет «Насті» сповнений прекрасною сонячною мелодією, яскравими рефлексіями світла, обличчя дитини, осяяне сонцем. Сонячна експресія, емоційність та радість буття передають радісне піднесення та оптимістичне світосприйняття.

Багато портретів художник виконує на замовлення. Так, ним була виконана ціла галерея портретів чиновників для міністерства. Та перевагу в творчості художник віддає жіночим портретам. Жінка в них – це уособлення краси, жіночності та казковості. Так, на портреті «Оксана» героїня зображена в образі імператриці в гарній сукні, оздобленій декоративними квітами.

Художник поєднує у творчості образи дійсності та тайни, звертається до надбань романтизму та символізму, в його картинах символ стає умовним знаком, що поєднує два світи: реальний і світ фантазій.

Особливе місце у творчості А. Гайдара належить портретам, в яких зображено дружину художника Олену («Сплячий ангел», «Олена» та ін.). Картина «Сплячий ангел» виконана в техніці холодної енкаустики, що дозволило домогтися яскравості та соковитості фарб. У цій роботі якнайкраще втілилися багатоплановість творчої думки майстра, звернення до проблем духовності, неоміфологізація мистецтва, перетворення живопису на засіб пізнання глибинної суті буття. У цьому портреті він відходить від побутової емпірії, чіткої часової чи географічної приуроченості та зображує дружину в образі Леди, що є втіленням материнства та жіночності. «Ангел» дремає, але береже родинне вогнище. Недаремно тло в картині жовтого кольору, що стимулює, заряджає сильною енергією, надає впевненості в завтрашньому дні. І. Гете у своїй теорії кольору пов'язує жовтий колір «у його найвищій чистоті» з природою світлого початку (Гете, 2016). Жовтий колір має радісні, різноманітно насичені, ніжно чарівні властивості. Цій картині характерне творче осмислення природи та поетична образність.

Два світи (дійсності та ідей) поєднуються в портретній роботі «На горщику», де зображено маленького сина на горщику, що уважно вивчає газету. Рубрика «Що чекає світ і Україну...» розкриває підтекст картини: змалечку наша доля пов'язана з долею Батьківщини.

Його роботам притаманні характерна зваженість і продумана композиція, відчутна алегорична мова трактування образу, пошук своєрідного кольорового стану, пластичної манери, технічної виразності й індивідуальності характеру моделі та загалом атмосфери твору.

Висновок. Отже, на прикладі творчого доробку викладачів кафедри рисунка НАОМА (професорів В. Бистрякова, В. Нікітіна, доцента В. Свиначова, старших викладачів Т. Гончаренка, А. Гайдара) було проаналізовано класичні та новаторські тенденції в портретному жанрі на початку XXI ст. Як відомо,

портретний жанр, що володіє багатьма традиціями в історії мистецтва, постійно зазнає змін у змістовному та стилістичному аспектах. У наш час пошуки в портреті пов'язані з пошуком власної ідентичності, вирішенням проблем духовності в суспільстві, бажанням зазирнути у внутрішній світ, прихований від інших. Художники вміло використовують надбання та досвід попередніх поколінь, синтезують та застосовують новітні ідеї та новаторські підходи у вирішенні тих чи інших завдань.

Список використаних джерел:

1. Авраменко О. Зміни парадигми функціонування образотворчого мистецтва в Україні 1950–2005 років. *Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст.* 2006. С. 193–240.
2. Гете И.В. Учение о цвете. Теория познания. Москва : Ленанд. 2016. 200 с.
3. Корж-Радько Л. Компаративний аналіз портретного живопису в українському мистецтві кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв.* 2013. № 3. С. 130–134.
4. Сімферовська А. Львівський портрет першої половини ХХ ст. : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.05 / Львівська національна академія мистецтв. Львів, 2018.

References:

1. Avramenko O. Zminy paradyhmy funktsionuvannia obrazotvorchoho mystetstva v Ukraini 1950-kh–2005-ho rokiv [Changes in the paradigm of the functioning of fine arts in Ukraine 1950-2005]. *Narysy z istorii obrazotvorchoho mystetstva Ukrainy KhKh st.* 2006. S. 193–240. [in Ukrainian].
2. Hete Yoann Volfhanh. Uchenye o tsvete. Teoryia poznanyia. [Teaching about color. Theory of knowledge]. Moskva: Lenand. 2016. 200 s. [in Russian].
3. Korzh-Radko L. Komparatyvnyi analiz portretnoho zhyvopysu v ukrainskomu mystetstvi kintsia ХІХ – pochatku ХХ st. [Comparative analysis of portrait painting in Ukrainian art of the late ХІХ – early ХХ centuries]. *Visnyk KhDADM.* 2013. № 3. S. 130–134. [in Ukrainian].
4. Simferovska A. Lvivskyi portret pershoi polovyny ХХ st. [Lviv portrait of the first half of the twentieth century]. *Dysertatsiia kand. mystetstvoznnavstva: 17.00.05 / Lvivska natsionalna akademiia mystetstv.* Lviv. 2018. [in Ukrainian].